

УДК 340.15(477.74-250д).001.32

Н. В. Аніщук

**ГЕНЕЗИС ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ ШКОЛИ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»**

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми полягає в тому, що на початку ХХІ століття Одеська школа права, центр якої зосереджено в Національному університеті «Одеська юридична академія», набуває активного розвитку. Сьогодні Національний університет «Одеська юридична академія» – це провідний спеціалізований вищий навчальний заклад і лідер юридичної освіти на Півдні України [1]. Даний університет має багату історію і добрі академічні традиції. Історія його створення сягає своїм корінням часів заснування юридичного факультету в Рішельєвському ліцеї, коли почала своє формування Одеська школа права.

Безумовно, звернення до вивчення історико-правових питань у дослідженні проблеми розвитку Одеської юридичної школи має важливе значення для сучасної юриспруденції. Це певний крок в історичному правознавстві на сучасному етапі його розвитку, що створює теоретичну платформу для справжнього методологічного плюралізму, за допомогою якого дослідники в умовах повної свободи наукової творчості змогли б віднайти істину. Це буде сприяти не тільки збагаченню історії вітчизняного право-і державознавства, а й наданню відчутного імпульсу подальшому розвитку теоретичних та практичних аспектів в зазначеній сфері, що вкрай необхідно для розвитку юридичної науки, зокрема історико-правової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, дає підставу стверджувати, що на сьогодні у вітчизняній юридичній науці поки що бракує фундаментальних розробок, в яких комплексно та системно окреслюється генезис історико-правової школи в Національному університеті «Одеська юридична академія». Не применшуючи ролі та значущості розроблень правознавців (М. Аракеляна [2], О. Горяги [3], Н. Єфремової [4], Т. Остапенко [5], Л. Попсуєнко [6]), які досліджували окремі питання Одеської історико-правової школи, все ж таки необхідно визнати, що обрана проблема, висвітлення її в контексті історико-правового аналізу недостатньо досліджена в юридичній науці. Усе вищенаведене

зумовило вибір теми і мети дослідження, його наукову новизну і практичне значення.

Метою даної статті є висвітлення генезису історико-правової школи у Національному університеті «Одеська юридична академія» та окреслення її внеску щодо розвитку науки історії держави і права.

Виклад основного матеріалу. Потрібно відзначити, що у 2017 році Одеська історико-правова школа святкує своє 180-річчя. Свій внесок у розвиток цієї юридичної школи зробила кафедра історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія», яка має свою історію та передумови становлення і розвитку. Так, ще із часів заснування Рішельєвського ліцею було організовано юридичне відділення (1837 р.), в якому викладалася історія правознавства. Це стало першим кроком на шляху заснування Одеської історико-правової школи та створило підґрунтя для майбутнього створення кафедр історико-правового напрямку на Півдні України.

За багаторічну вітчизняну історію Одеської юридичної школи студентам-юристам викладалися різні історико-правові дисципліни. Так, із часів заснування Імператорського університету (м. Одеса, 1865 р.) діяли декілька кафедр історико-правового напрямку, зокрема: історії найважливіших законодавств, старих та нових, історії слов'янського законодавства та інші, на яких викладалися вищезазначені дисципліни.

Великий внесок у розвиток дореволюційної історико-правової науки зробив Ф.І. Леонтович (1833–1910) – ректор університету (1869–1877). У 1868 році ним було захищено докторську дисертацію за темою: «Древнее хорвато-далматское законодательство». Більшу частину праць Леонтовича присвячено давньому слов'янському і в особливості литовсько-руському праву.

У радянські часи історію держави та права викладали на кафедрі теорії й історії держави і права Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. Серед радянських дослідників великий внесок у розвиток історико-правової науки зробив О.В. Сурілов (1928–1999), який з 1968 року протягом багатьох десятиліть очолював кафедру теорії та історії держави і права Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. Його докторську дисертацію виконано за темою: «Утворення і розвиток національної державності в Молдавії (1924–1959 рр.)».

Великий внесок в історію створення та розвитку Одеської історико-правової школи зробив доктор юридичних наук, академік Сергій Васильович Ківалов. Так, із заснуванням у 1997 році Одеської державної юридичної академії, (зараз – Національний університет «Одеська юридична академія») за підтримки ректора С.В. Ківалова відразу було створено кафедру історії держави і права.

Першим завідувачем кафедри історії держави та права Одеської державної юридичної академії став професор В.П. Глиняний (1951–2009 рр.) – автор численних наукових праць, серед яких особливе місце займає монографія «Правовое положение женщины с древнего времени и до конца XIX века» (Одесса, 1999) та підручник «История государства и права

зарубежних стран» (Одесса, 2001). Професор В.П. Глиняний очолював кафедру з 1997 до 2008 року.

Серед видатних вітчизняних істориків права слід відзначити професора П. П. Музиченка (1949–2011рр.), який тривалий час працював на кафедрі історії держави і права. У 1981 році захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Прогнозування та планування в системі управління якістю навколишнього середовища (державно-правові аспекти)». Слід зазначити, що П.П. Музиченко став першим деканом факультету юридичної журналістики ОНЮА (2002–2005 рр.), є автором понад 250 наукових праць, серед яких підручники, навчальні посібники, монографії, статті. Він організував наукову історико-правову школу литовсько-руського права. За його участю упродовж 2001–2004 рр. реалізовано науковий проект: підготовлено, видано мовою оригіналу і перекладено на українську коментарі трьох Статутів Велико-го князівства Литовського. Під керівництвом професора Музиченка П.П. захищено багато кандидатських дисертацій. Зокрема, він був науковим керівником Н.В. Єфремової, М.В. Крумаленка, О.І. Резнік та інших. Так, у 2002 р. Н. В. Єфремова захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917–1920 рр.)». У 2007 році М.В. Крумаленко захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Правове становище населення на українських землях у XIV–XVI ст.ст: детермінація релігійною політикою держави». У 2008 році О.І. Резнік захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Періодизація історико-правового процесу: концептуальні аспекти».

В історії даної кафедри другим її завідувачем протягом 2009–2015 року був професор Аракелян М.Р., який на даний час займає посаду Віце-президента, проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», поєднуючи свою роботу з викладацькою діяльністю на посаді професора кафедри історії держави і права. У 1982 році ним було захищено дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, предметом дослідження якої є природоохоронна функція держави. Професор Аракелян М.Р. є автором багатьох наукових праць, зокрема монографій та підручників. Зокрема, слід відзначити його монографії: «Институт адвокатуры в правозащитной системе Украины: теоретико-правовой аспект» (2014), «Сравнительная адвокатура» (2009). Під керівництвом професора Аракеляна М.Р. захищено багато кандидатських дисертацій. Зокрема, він був науковим керівником К.А. Тиганія, О.В. Скрипник, О.О. Колосової, І.В. Корнієнко, І.С. Мокіна, А.М. Гриб, Я.П. Кравченко. Так, у 2010 році К.А. Тиганій захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Правові засади формування інституту міського самоврядування в Російській імперії у другій половині XIX ст. (на матеріалах міста Одеси)». У 2012 році О.В. Скрипник захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних

наук за темою: «Юридичні конструкції спадкового права: теоретико-компаративістське дослідження». У 2012 році О.О. Колосова захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Правове регулювання соціального забезпечення у Наддніпрянській Україні у 1917–1921 рр.». У 2013 році І.В. Корнієнко захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Науково-юридична та педагогічна спадщина Є. В. Васьковського». У 2015 році І.С. Мокін захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Правове життя українського суспільства за доби становлення національної державності (1917–1921 рр.)». У 2015 році А.М. Гриб захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Становлення та розвиток інституту примирення на Українських землях (IX – 1917 р.)». У 2016 році Я.П. Кравченко захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Еволюція правових засобів протидії правопорушуваності неповнолітніх на теренах України (X – початок XX століття)».

З 2015 року і по теперішній час кафедрі історії держави і права очолює професор Аніщук Н.В., яка працює на цій кафедрі 15 років і є автором 100 наукових робіт, зокрема, підручника із грифом МОН України (Основи гендерного права України, 2013 р.), двох монографій (Гендерне насильство у правовому житті України, 2007 р.), (Жінки в адвокатурі: історія і сучасність, 2015 р.). Під керівництвом Н.В. Аніщука захищено у 2011 році Т.О. Остапенком дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Правова система України-Гетьманщини у другій половині XVIII ст.».

За двадцятирічну історію даної кафедри як структурного підрозділу факультету адвокатури Національного університету «Одеська юридична академія» змінювався її професорсько-викладацький та лаборантський склад. В різні часи на кафедрі історії держави і права працювали: професор Гансова Є.А., доценти: А.М. Василенко, М.Ю. Кацин, Н.А. Кедрова, М.І. Косяченко, М.В. Крумаленко, А.Л. Піщевський, О.І. Резнік, К.А. Тиганій, В.І. Форманюк, Т.Є. Харитонова та ін., асистенти: М.А. Буга, В.В. Вахненко, В.В. Воєводіна, К.В. Продіус, Н.В. Панова-Стрюк, І.А. Юрій та ін.

На даний час на кафедрі історії держави і права працюють: зав. кафедри, доктор юридичних наук, професор Н.В. Аніщук; кандидат юридичних наук, професор М.Р. Аракелян; доктор політичних наук, професор К.М. Вітман; кандидат юридичних наук, доцент Н.І. Долматова; кандидат юридичних наук, доцент І.В. Долматов; кандидат юридичних наук, доцент Н. В. Єфремова; кандидат юридичних наук, доцент Л.О. Попсуєнко; кандидат юридичних наук, доцент О.В. Горяга; кандидат юридичних наук, доцент Т.О. Остапенко; кандидат юридичних наук, доцент Я.В. Шевчук; кандидат юридичних наук, доцент І.В. Корнієнко; кандидат юридичних наук, доцент І.С. Мокін; кандидат юридичних наук, доцент В.А. Шершенькова; кандидат юридичних наук, доцент Т.В. Угненко; кандидат юридичних наук, асистент А.М. Гриб,

асистенти І.В. Розуменко, К.П. Ченкова, ст. лаборант Я.С. Кузьменко; лаборант А.Р. Никифоров; лаборант К.В. Карась.

Слід зазначити, що з-поміж професорсько-викладацького складу кафедри історії держави і права – декан магістратури державної служби, професор К.М. Вітман, доценти Н.І. Долматова та Н.В. Єфремова працюють на даній кафедрі двадцять років, тобто увесь час, як було її засновано. При цьому слід зазначити, що й раніше, до заснування Національного університету «Одеська юридична академія», К.М. Вітман, Н.І. Долматова та Н.В. Єфремова доклали багато зусиль для розвитку Одеської історико-правової школи в Юридичному інституті Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова. Так, у 1989 р. Н.І. Долматова, працюючи в ОДУ ім. І.І. Мечникова, захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, обравши предметом свого дослідження природоохоронну свідомість. У 2017 році Долматова Н.І. відзначає 40-річчя своєї викладацької діяльності у вищих навчальних закладах: Одеський державний університет ім. І.І. Мечникова, Національний університет «Одеська юридична академія» та Міжнародний гуманітарний університет. Долматова Н.І. є автором навчальних посібників та методичних вказівок з історії держави і права України. Під керівництвом Н.І. Долматової захищено в 2009 році О.В. Горягою дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Соціально-правовий статус козацької старшини Гетьманщини у другій половині XVII – XVIII ст.».

Доцент Н.В. Єфремова є ведучим доцентом кафедри історії держави і права. Нею розроблені робочі програми та підготовлені навчально-методичні посібники з дисциплін «Історія держави і права України», «Історія України», «Історія Одеської школи права», «Історія суду і судочинства в Україні», «Історія української юриспруденції» та інші. Під керівництвом Н.В. Єфремової захищено у 2014 році В.А. Шершеньковою дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Становлення та розвиток законодавства про військові злочини в Радянській Україні (1919–1991 рр.)».

За двадцятирічну історію даної кафедри підготовлено та успішно захищено одну докторську та десятки кандидатських дисертацій за спеціальністю 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень». Так, наприклад, у 2008 році Н.В. Аніщук захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за темою: «Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз». Ця наукова праця присвячена комплексному та системному історико-теоретичному аналізу проблеми гендерного насильства під кутом зору висвітлення правових засобів його викорінення в Україні. У 2006 році Л.О. Попсуенко захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Правовий статус християнської церкви за римським Імператорським законодавством IV сторіччя». У 2009 році І.В. Долматов, захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Просторе буття сучасної держави».

Серед професорсько-викладацького складу, що працює на кафедрі історії держави і права, є вчені, які спеціалізуються в інших галузях гуманітарних наук. Наприклад, у 2008 році К.М. Вітман захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за темою: «Політико-правові засади етнонаціональної політики постсоціалістичних країн». У дисертації досліджено новий етнополітичний феномен – модель етнонаціональної політики на прикладі держав пострадянського та постсоціалістичного простору.

Під керівництвом професора К.М. Вітмана захищено низку кандидатських дисертацій. Зокрема, він був науковим керівником Я.В. Шевчук-Белої, М.В. Журавля, Т.В. Угненко. У 2008 році Я.В. Шевчук-Бела захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Правове становище національних меншин Півдня України у складі Російської імперії наприкінці XVIII — на початку XX ст.» (на матеріалах Одеси). У 2011 році М.В. Журавель захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Генеральний уряд як інститут влади Гетьманщини другої половини XVII — середини XVIII ст.». У 2013 році Т.В. Угненко захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Розвиток інституту народних засідателів Радянської України: історико-правовий аспект (1917–1991 рр.)».

Серед професорсько-викладацького складу кафедри історії держави і права є професори і доценти, які мають дві вищі освіти. Наприклад, професор К.М. Вітман має вищу юридичну та історичну освіту, доцент І.В. Корнієнко – вищу юридичну та педагогічну.

Наукова діяльність кафедри представлена різноманітними підручниками, посібниками, монографіями, навчально-методичними рекомендаціями, науковими статтями та тезами доповідей. Зокрема, варто назвати такі підручники і посібники: «Історія держави і права України. Частина II» (М.Р. Аракелян; Н. В. Єфремова, 2011); Навчально-методичний посібник «Історія держави і права зарубіжних країн (ч. 1)»: вид. 2-ге, доп. (Л.О. Попсуєнко, 2011); «Історія суду і судочинства в Україні» (М.Р. Аракелян, П.П. Музиченко, Н.В. Єфремова, 2010); «Навчально-методичний посібник до вивчення курсу «Історія держави і права зарубіжних країн (ч. 2)» (Н.В., Аніщук, К.М. Вітман, Л.О. Попсуєнко, 2013); «Історія держави і права зарубіжних країн ч. 1 для студентів денної форми навчання» Навчально-методичний посібник (Н.В. Аніщук, Л.О. Попсуєнко, В.А. Шершенькова, 2015); «Навчально-методичний посібник до вивчення курсу «Історія Одеської школи права» (М.Р. Аракелян, А.М. Василенко, О.В. Горяга, Н.В. Єфремова, І.В. Корнієнко, Т.О. Остапенко, Л.О. Попсуєнко, Я.В. Шевчук-Бела, 2015); «Історія держави і права зарубіжних країн частина 1 для студентів заочної форми навчання» Навчально-методичний посібник (Н.В. Аніщук, Л.О. Попсуєнко, В.А. Шершенькова, 2016) та ін.

Наукова та педагогічна діяльність кафедри історії держави і права має величезне значення для формування національної свідомості та патріотич-

ного виховання студентів університету. У науково-педагогічному процесі кафедри поєднуються головні досягнення державно-правового будівництва минулого та сучасні тенденції розвитку основних державних та правових інститутів.

На кафедрі викладаються такі навчальні курси та спецкурси:

- «Історія держави і права України» (професор М.Р. Аракелян, доценти: Н.І. Долматова, Н.В. Єфремова, О.В. Горяга, І.В. Долматов, І.В. Корнієнко, Т.О. Остапенко);

- «Історія держави та права зарубіжних країн» (професори: Н.В. Аніщук, К.М. Вітман; доценти: Л.О. Попсуєнко, В.А. Шершенькова, Т. В. Угненко);

- «Історія Одеської школи права» (професори: Аніщук Н.В., Аракелян М.Р; доценти: Л.О.Попсуєнко, О.В. Горяга, І.В. Долматов, І.В. Корнієнко, Т.О. Остапенко, Я.В. Шевчук, В.А. Шершенькова, Т.В. Угненко);

- «Історія Національного університету «Одеська юридична академія» (доценти: Н.В. Єфремова, Л.О. Попсуєнко, О.В. Горяга, Т.О. Остапенко);

- «Історія України» (доценти: Н.В. Єфремова, О.В. Горяга, Т.О. Остапенко);

- «Історія суду та судочинства в Україні» (доцент Єфремова Н.В., доцент Остапенко Т.О.);

- «Історія суду та судочинства в зарубіжних країнах» (доцент Попсуєнко Л.О.).

Історія української юриспруденції (професор Н.В. Аніщук, доцент Н.В. Єфремова).

Історія законодавства про військові злочини в Україні (доцент В.А. Шершенькова).

Професорсько-викладацький склад кафедри залучено до роботи у Державних екзаменаційних комісіях НУ «ОЮА» — професор М.Р. Аракелян, доценти Н.І. Долматова, І.В. Долматов, І.В. Корнієнко, Л.О. Попсуєнко.

На кафедрі історії держави і права здійснюється керівництво магістерськими та курсовими роботами, практикою. Велику увагу приділено роботі з аспірантами. У найближчий час до захисту заплановані дві кандидатські дисертації за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Так, у 2017 році К.В. Продіус представив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Судівництво у справах неповнолітніх на Наддніпрянській Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття» (науковий керівник професор М.Р. Аракелян). У 2017 р. О. О. Громовий представив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою «Становлення і розвиток законодавства про злочини проти моралі на українських землях (ІХ ст. – 1917р.)» (науковий керівник професор Н. В. Аніщук),

Викладачі кафедри постійно беруть активну участь в міжнародних, республіканських та Всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях. При кафедрі постійно працює науковий студентський гурток з історії держави та права.

Висновки. Таким чином, заслуговує на увагу генезис історико-правової школи Національного університету «Одеська юридична академія», коріння якої беруть початок від заснування Рішельєвського ліцею. Цей ліцей став першим в історії Одеси, де було впроваджено юридичну освіту та закладено підвалини для формування історико-правової школи. На сучасному етапі історико-правова школа Національного університету «Одеська юридична академія» за підтримки Президента НУ «ОЮА» академіка С.В. Ківалова набуває активного розвитку. Центром історико-правової школи в Національному університеті «Одеська юридична академія» є кафедра історії держави і права, яка враховує найкращі традиції, що сформувалися протягом двох століть, із часу заснування Рішельєвського ліцею, та пропонує новації у розвитку даної школи права із урахуванням потреб сучасності.

Література

1. Вітальне слово Президента Національного університету «Одеська юридична академія», академіка Сергія Васильовича Ківалова // НУ «ОЮА». Національний університет «Одеська юридична академія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://opua.edu.ua>.
2. Аракелян М. Кафедра історії держави та права / М. Аракелян // Юридичний вісник. – 2012. – № 4. – С. 24.
3. Історія Одеської школи права: навч.-метод. посібник / М.Р. Аракелян, А.М. Василенко, О.В. Горяга та ін. – Одеса : Фенікс, 2015. – 240 с.
4. Там само.
5. Там само.
6. Там само.

А н о т а ц і я

Аніщук Н. В. Генезис історико-правової школи Національного університету «Одеська юридична академія». – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню генезису історико-правової школи Національного університету «Одеська юридична академія». Розглядаються основні етапи розвитку даної школи. Концентрується увага на дослідженні наукової та педагогічної діяльності кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія», яка є центром сучасної історико-правової школи на Півдні України.

Ключові слова: історико-правова школа, Національний університет «Одеська юридична академія», кафедра історії держави і права, Одеська школа права.

А н н о т а ц и я

Анищук Н. В. Генезис историко-правовой школы Национального университета «Одесская юридическая академия». – Статья.

Статья посвящена исследованию генезиса историко-правовой школы Национального университета «Одесская юридическая академия». Рассматриваются основные этапы развития данной школы. Концентрируется внимание на исследовании научной и педагогической деятельности кафедры истории государства и права Национального университета «Одесская юридическая академия», которая является центром современной историко-правовой школы на Юге Украины.

Ключевые слова: историко-правовая школа, Национальный университет «Одесская юридическая академия», кафедра истории государства и права, Одесская школа права.

S u m m a r y

Anischuk N. V. Genesis of the Historical and Legal School of the National University «Odessa Law Academy». – Article.

The article is devoted to the study of the genesis of the historical and legal school of the National University «Odessa Law Academy». The main stages of the development of this school are considered. The focus is on researching the scientific and pedagogical activity of the Department of the History of State and Law at the National University «Odessa Law Academy», which is the center of the modern historical and legal school in the South of Ukraine.

Key words: History and Law School, National University «Odessa Law Academy», Department of the History of State and Law, Odessa School of Law.